

Tafsir Dergisi - Tafsir Journal

e-ISSN: 2792-078X

Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 1 (Mayıs/ May 2023): 53-70

Abdürrezzâk el-Kâşânî'nin Te'vîl'âtü'l-Kur'ân Adlı Tefsiri'nde Vahdet-i Vücûda Delâlet Eden Âyetler Hakkında About the Verses Indicating Wahdat Al-Wujûd in 'abd Al- Razzâq Al-Kâshânî's Tafsir Ta'wilat Al-Qur'ân

Zehra Özdemir

Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi/
Tefsir Anabilim Dalı

Istanbul Sabahattin Zaim University, Faculty of Islamic Sciences
İstanbul, Türkiye

e-mail: zozdemir61@hotmail.com orcid. org/ 0000-0003-0752-2007

Makale Bilgisi/Article Information
Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received: 12.11.2022
Kabul Tarihi/Accepted: 25.02.2023
Yayın Tarihi/Pub Date: 31.05.2023

Atıf/Cite as

Özdemir, Zehra. Abdürrezzâk el-Kâşânî'nin Te'vîl'âtü'l-Kur'ân Adlı Tefsiri'nde Vahdet-i
Vücûda Delâlet Eden Âyetler Hakkında, Tafsir Dergisi 3/1 (Mayıs 2023), 53-70
Özdemir, Zehra. About The Verses Depending On The Wahdat Al-Wujûd In 'abd Al-Razzâq Al-
Kâshânî's Commentary Of Ta'wilat Al-Qur'ân, Tafsir Journal 3/1 (May 2023), 53-70

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article
has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. Published
by Tafsir Journal, Turkey. <http://www.tafsirdergisi.com/index.php/tafsir/index>
Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile
lisanslanmıştır.

About the Verses Indicating Wahdat Al-Wujūd in ‘abd Al-Razzāq Al-Kāshānī’s Tafsir Ta’wilat Al-Qur’ān

Abstract

The unity of existence (*Wahdat al-wujūd*) is one of the most difficult subjects of theology. This issue has been attempted to be understood by many researchers and religious scholars throughout history. *Wahdat al-wujūd* also known as "*Tawhīd*" can be evaluated from special sciences (science of the educated-cultivated class). Because it is not a science/subject that can be understood, comprehended and studied by everyone, or that is in the field of interest. In this study, the verses are determined used by al-Kashani (ö.736/1335) in his *tafsir* named *Te’vîlâtü’l-Quran*, one of the most important representatives of Muhyiddin İbnü’l-Arabî (ö. 638/1240) who is the first name that comes to mind when said "*Wahdat al-wujūd*". Then, within the scope of the verses determined, al-Kashani's ideas about unity of existence were discussed. In this respect, our study will make a contribution to the works known as "*ishari* (spiritual) *tafsir*" in the tradition of *tafsir*. During the research, methods such as "determination of verse in the work", "literature review", "qualitative research", "quantitative research " and " benchmarking technique " were followed. In the study, with an introduction, information about Kashani's short life and his related work is given, then, according to this work, the theory of existence, the concept of oneness, the degrees of oneness, the divine person, divine names and attributes, creation, evil, etc. the basic issues of unity of existence have been examined. It has been determined that about thirty verses in his *Tafsir* are directly or indirectly related to unity of existence. It has been seen that the number of determined verses is more than the others in *surah al-Baqara* and *surah al-Isra*. It can be concluded that al-Kashani associates the aforementioned verses with the theory of existence, *tawhīd* and its degrees, divine names and attributes, the divine essence, creation, self-detachment and turning to Allah, among the main issues of unity of existence. It has been determined that a certain proportion of the verses are related to divine names and attributes. *Surah Ikhlas* is the only *surah* that tells about *tawhīd* with all its verses, and for this reason, it has not been studied under the main issues of unity of existence in this study, but separately. Al-Kashani is of the following opinion on the subject in general: There is no existence other than Allah, there is only Him as existence. According to him, Allah, is revealed in the form of all things and existing things in the heavens and the earth. His divinity is equal in relation to the highest and lowest realm.

Keywords: *Tafsir*, Sufism, Kashani, Verse, Unity of existence/*Wahdat al-wujūd*, *Ta’vil*,

Abdürrezzâk el-Kâşânî’nin Te’vîlâtü’l-Kur’ân Adlı Tefsiri’nde Vahdet-i Vücûda Delâlet Eden Âyetler Hakkında

Öz

Vahdet-i vücûd, İlâhiyat alanının en zor konularından birisidir. Tarih boyunca pek çok araştırmacı ve din âlimi tarafından anlaşılmaya çalışılmıştır. Vahdet-i vücûd diğer adıyla "Tevhīd" ilmi havas ilimlerden değerlendirilebilir. Çünkü her kesimin anlayabileceği, kavrayabileceği ve çalışabileceği yahut ilgi alanına giren bir ilim/konu değildir. Bu çalışmada esas itibarıyla vahdet-i vücûd denilince akla gelebilecek ilk isim olan Muhyiddin İbnü’l-Arabî’nin (ö. 638/1240) en önemli temsilcilerinden Abdürrezzâk el-Kâşânî’nin (ö. 736/1335) *Te’vîlâtü’l-Kur’ân* adlı tefsirinde vahdet-i vücûdu ispat için kullandığı âyetler tespit edilmiş, akabinde tespit edilen âyetler kapsamında el-Kâşânî’nin vahdet-i vücûd hakkındaki fikirleri ele alınmıştır. Bu yönüyle çalışmamız tefsir geleneğinde "işâri tefsir" olarak bilinen çalışmalara bir katkı sunmuş olacaktır. Araştırma esnasında "eser içerisindeki âyet tespiti", "literatür taraması", "nitelik açısından araştırma", "nicelik açısından araştırma" ve "kıyaslama tekniği" gibi yöntemler izlenmiştir. Çalışmada bir girişle birlikte Kaşani’nin

kısa hayatı ve ilgili eseri hakkında malumat verilmiş, akabinde bu esere göre vücûd nazariyesi, tevhîd kavramı, tevhîdin mertebeleri, ilâhî zât, ilâhî isimler ve sıfatlar, yaratma, fena vb. vahdet-i vücûdun temel meseleleri incelenmiştir. Tefsir'de otuz kadar âyetin vahdet-i vücûd ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilendirildiği tespit edilmiştir. Tespit edilen âyetlerin sayı bakımından Bakara ve İsrâ sûrelerinde diğerlerinden fazla olduğu görülmüştür. el-Kâşânî'nin mezkûr âyetleri vahdet-i vücûdun temel meseleleri arasından varlık nazariyesi, tevhîd ve mertebeleri, İlâhî isimler ve sıfatlar, İlâhî zât, yaratma, fenâ ve kurbiyet bahisleri ile ilişkilendirdiği sonucuna ulaşılabilir. Âyetlerin belli bir oranının İlâhî İsim ve Sıfatlar ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. İhlâs sûresi tüm âyetleriyle tevhîdi anlatan tek sûredir ve bu sebeple çalışmada vahdet-i vücûdun temel meseleleri altında değil de müstakil olarak işlenmiştir. el-Kâşânî, konu ile ilgili olarak genel itibariyle şu kanaattedir: Hak'tan başka varlık yoktur, varlık olarak sadece O vardır. Ona göre Yüce Allah, göklerde ve yerde bütün eşya üzerinde var olan şeyler suretinde açığa çıkmıştır. O'nun ulûhiyyeti, en yüce ve en aşağı âleme nispet edilme noktasında eşittir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Tasavvuf, el-Kâşânî, Âyet, Vahdet-i Vücûd, Te'vîl.

حول الآيات التي تدل على وحدة الوجود في تفسيره تأويلات القرآن لعبد الرزاق الكاشاني

ملخص

تعتبر وحدة الوجود من أصعب مواضيع اللاهوت. وقد حاول العديد من الباحثين وعلماء الدين على مر التاريخ فهم هذه المسألة. يمكن تقييم وحدة الوجود المعروف أيضاً باسم "التوحيد" من العلوم الخاصة. لأنه ليس علماً / موضوعاً يمكن فهمه وفهمه ودراسته من قبل الجميع، أو في مجال الاهتمام. محي الدين ابن العربي (ت ١٢٤٠/٦٣٨) هو الاسم الأول الذي يتبادر إلى الذهن عند ذكر كلمة وحدة الوجود. من أهم ممثلي ابن عربي عبد الرزاق كاشاني (ت ١١٣٥/٧٣٦) في هذا المقال، أولاً وقبل كل شيء، تم تحديد الآيات التي استخدمها كاشاني لإثبات وحدة الوجود في تفسيره تأويلات القرآن. ثم، في نطاق الآيات المحددة، نوقشت أفكار كاشاني حول وحدة الوجود. في هذا الصدد، ستساهم دراستنا في الأعمال المعروفة باسم "التفسير الإشاري" في تقليد التفسير. خلال البحث تم اتباع طرق مثل "كشف الآيات في العمل" و "مراجعة الأدبيات" و "البحث من حيث الجودة" و "البحث من حيث الكمية" و "تقنية المقارنة". في الدراسة، مع مقدمة، تم تقديم معلومات عن حياة كاشاني القصيرة وتعليقاتها. ثم حسب هذا التفسير، نظرية الوجود، مفهوم التوحيد، مستويات التوحيد، الجوهر الإلهي، الأسماء والصفات الإلهية، الخلق، الفناء، إلخ. تم فحص القضايا الأساسية لوحدة الوجود.

الكلمات المفتاحية: التفسير، الصوفية، الكاشاني، الآية، وحدة الوجود، التأويل.

Giriş

Vahdet-i vücûd, İlâhiyat alanının en zor konularından birisidir. Tarih boyunca pek çok araştırmacı ve din âlimi tarafından anlaşılmaya çalışılmıştır. Fakat bu konuda yazılan eserler nicelik bakımından fazla bir yekûn teşkil etmemektedir. Bu araştırmanın konusu, esas itibariyle vahdet-i vücûd denilince akla gelebilecek ilk isim olan Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) en önemli temsilcilerinden Abdürrezzâk el-Kâşânî'nin (ö. 736/1335) *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı tefsirinde öncelikle vahdet-i vücûdu ispat için kullandığı âyetleri tespit etmeye çalışmak; akabinde tespit edilen âyetler kapsamında el-Kâşânî'nin vahdet-i vücûd hakkındaki fikirlerini çalışma konusu olarak ele almaktır. Bu yönüyle çalışmamız tefsir geleneğinde "işârî tefsir" olarak bilinen çalışmalara bir katkı sunmuş olacaktır.

Bir konu yahut meseleye ilgi duymak o konu yahut mesele hakkında daha verimli araştırma yapabilmeyi sağlamaktır. İlâhiyat alanında çalışma yaparken vahdet-i vücûd konusuna tarafımızdan duyulan ilgi fark edilmiş ve bu konuda bir çalışma yapma ihtiyacı duyulmuştur. Bu minval üzere İbnü'l-Arabî'nin önemli temsilcilerden el-Kâşânî çalışılmaya karar verilmiştir. Çünkü el-Kâşânî hakkındaki çalışmalara katkı sağlamak tarafımızca uygun görülmüştür. Bu çalışmada asıl hedef el-Kâşânî özelinde vahdet-i vücûd konusuna delâlet eden âyetlerin tespit edilmesi olup el-Kâşânî'nin vahdet-i vücûd ile alakalı görüş ve düşünceleri gibi bir takım konuların da ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Çalışmada ilk olarak müellifimiz Abdürrezzâk el-Kâşânî'nin kısa hayatı verilmiş, hemen akabinde makalemizin ana konusunu oluşturan el-Kâşânî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı tefsiri kısaca

tanıtılmıştır. Ardından bu eserde vahdet-i vücûda ve temel meselelerine delâlet ettiği düşünülen âyetlerin el-Kāshānî tarafından yorumları incelenmiştir. Çalışma önemli bulgularla sonuçlandırılmıştır.

1.1. Abdürrezzâk el-Kāshānî

Tam adı, Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim Muhammed el-Kāshānî'dir. Abdürrezzâk el-Kāshānî olarak bilinmektedir. Nisbesi ile ilgili herhangi bir şüphe bulunmamaktadır.¹ El-Kāshānî'nin hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Benzer şekilde ailesi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.² Nerede ve ne zaman doğduğu kesin olarak bilinmemekle³ birlikte konu hakkında çalışma ve araştırma yapan Abdurrahim Alkış görüştüğü bazı âlim ve âriflerin vefat tarihlerinden yola çıkılarak tahmini bir "on yıl" belirlenebileceğini (en geç hicrî 670'lere tekabül edebileceğini) belirtmiştir.⁴ Ona göre el-Kāshānî'nin doğum tarihi 674 ile 679 yılları arasına tekabül etmektedir.⁵ Doğduğu yer ile ilgili olarak, İran'da Kum ile İsfahan arasında yer alan Kāshân şehrinde olduğu bilinmektedir.⁶ Kāshân'da doğmuş olması büyük bir olasılıktır. Çünkü genellikle nisbeleri ile meşhûr âlimlerin doğdukları şehre nisbetle şöhret kazandıkları görülmüştür. Kāshānî nisbesi de Kāshân şehrinde yaşayan kişiler için kullanılmaktadır.⁷ Doğduğu yerin adı kaynaklarda Kāsân, Kāshân, Kāshân gibi farklı biçimlerde yazıldığından nisbesinin de farklı şekillerde (Kāsânî, Kāshânî, Kāshânî, Kāshî) kaydedildiği belirtilmiştir. Konu hakkında çalışma yapan araştırmacı Mehmet Kaya, el-Kāshānî'nin 730-735 yılları arasında vefat etmiş olduğunu serdederken,⁸ 736/1335 olarak kaydedildiği de vâkîdir. Ailesi herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁹

Abdurrahim Alkış, el-Kāshānî'nin en az elli yılını tasavvufla ve tasavvuf erbabıyla geçirdiğini tespit etmiştir. Onun Sadreddin Konevî ile görüşmüş olması ihtimalini de Konevî'nin 674 yılında vefat etmiş olmasından dolayı reddetmiştir. Zira Alkış, görüşmüş olsaydı da bunu zikredeceği kanaatini taşımaktadır. Onun Konevî'den talebesi Kutbüddîn-i Şirazî vesilesi ile istifade etmesi ihtimalini serdetmiştir.¹⁰ Bunun dışında el-Kāshānî'nin ve Şiraz'a yaptığı yolculuklar bilinmektedir. Görüştüğü şeyhlerin de İsfârâînî dışındakilerin Şiraz'da oturdukları bilgisine ulaşılabilmektedir. İsfârâînî ise Bağdat'ta ikamet etmiştir.¹¹

1.2. Te'vilâtü'l-Kur'ân

Bu eser *Te'vilü'l-Kur'ân*, *Te'vilü'l-â'yât* ve *Te'vilât-ı Kāshāniyye* olarak da tanınmıştır. Müellifin *Hakāikü't-te'vil fî dekāiki't-tenzîl* adlı tefsirinin te'vil bölümlerini oluşturmaktadır. *Hakāikü't-te'vil fî dekāiki't-tenzîl* hakkında araştırmacıların fazla bilgisi bulunmadığından çoğu zaman muhtasarı *Te'vilâtü'l-Kur'ân* ile karıştırılmıştır.¹² Tefsirin daha çok İbnü'l-

¹ Abdurrahim Alkış, *Abdürrezzâk Kāshānî ve 'Şerhu Fusûsi'l-Hikem' Adlı Eserinin Tahkîk ve Tahlîli* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2008), 34.

² Uludağ, "Kāshānî", 25/5-6.

³ Necmettin Ergül, *Kāshānî ve 'Hakāiku't-Te'vil fî Dekāiki't-Tenzîl' Adlı Eserinin I. Cildinin (Fatiha-En'am) Tahkîk ve Tahrîci* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 25.

⁴ Alkış, *Abdürrezzâk Kāshānî ve 'Şerhu Fusûsi'l-Hikem' Adlı Eserinin Tahkîk ve Tahlîli*, 34.

⁵ Alkış, *Abdürrezzâk Kāshānî ve 'Şerhu Fusûsi'l-Hikem' Adlı Eserinin Tahkîk ve Tahlîli*, 41.

⁶ Alkış, *Abdürrezzâk Kāshānî ve 'Şerhu Fusûsi'l-Hikem' Adlı Eserinin Tahkîk ve Tahlîli*, 37; Süleyman Uludağ, "Kāshānî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002) 25/5-6.

⁷ Mehmet Kaya, *Kemâlüddin Abdürrezzâk Kāshānî ve Tefsiri Te'vilâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlîl ve Tanıtımı* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 45.

⁸ Kaya, *Kemâlüddin Abdürrezzâk Kāshānî ve Tefsiri Te'vilâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlîl ve Tanıtımı*, 98.

⁹ Ergül, *Kāshānî ve 'Hakāiku't-Te'vil fî Dekāiki't-Tenzîl' Adlı Eserinin I. Cildinin (Fatiha-En'am) Tahkîk ve Tahrîci*, 25; Uludağ, "Kāshānî", 25/5-6.

¹⁰ Alkış, *Abdürrezzâk Kāshānî ve 'Şerhu Fusûsi'l-Hikem' Adlı Eserinin Tahkîk ve Tahlîli*, 46.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Alkış, *Abdürrezzâk Kāshānî ve 'Şerhu Fusûsi'l-Hikem' Adlı Eserinin Tahkîk ve Tahlîli*, 47.

¹² Kaya, *Kemâlüddin Abdürrezzâk Kāshānî ve Tefsiri Te'vilâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlîl ve Tanıtımı*, 59.

Arabî'nin geliştirdiği terim ve kavramlarla yazıldığı tespit edilmiştir. Bu açıdan, işârî tefsir geleneğinden farklı bir nitelik taşıdığı dile getirilmiştir.¹³ Eser, metodu gereği işârî tefsir geleneğinden farklı bir nitelik taşısa da işârî tefsir geleneği içerisinde yazılan tefsirlerden olup az da olsa zâhir manalara yer verilmiştir.¹⁴

Eser incelendiğinde, bütün âyetlerin değil, sûre sırasıyla olmak üzere bazı âyetlerin tefsir edildiği görülmüştür. Kâtip Çelebi, her ne kadar el-Kâşânî'nin Kur'ân'ı Sâd sûresine kadar tefsir ettiğini söylese¹⁵ de bu, doğru bir bilgi değildir. Kur'ân'ı baştan sona tefsirinin el yazma nüshaları bize ulaşmıştır. Kaya, metnin mükemmel bir üslup ve düşünce birliği içerisinde olduğu ve buna bir ikinci kısmın sonradan eklenme ihtimaline hiç imkân olmadığı kanaatindedir.¹⁶

2.1. Te'vîlâtü'l-Kur'ân'a Göre Vücûd Nazariyesi

El-Kâşânî, *وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا*, “De ki: Hak geldi bâtil yıkılıp gitti! Zaten bâtil yıkılmaya mahkûmdur.”¹⁷ âyetini tefsir ederken hak kavramını “vücûd/varlık” kavramıyla ilişkilendirmiştir. El-Kâşânî'ye göre bu âyette hak, değişmeyen, değiştirilemeyen, sâbit adâlet gerekliliği olan vücûd manasını taşımaktadır. Bâtil ise bilakis yok olan, yok olabilen, değişebilen ve ortadan kaybolma ihtimalini daima kendinde barındıran bir terim anlamı içermektedir. Burada esasen insana ait vücûdun yok olduğundan bahsedilmiştir. El-Kâşânî, âyetin ikinci kısmındaki aslı olmayan bâtilin, yok oluculuk vasfının sonradan meydana gelmediğini; fakat bu özelliğin kendisinde sâbit olduğunu belirtmiştir. Esas itibarıyla buradaki yok olan şeyin, başlangıçta da olmayıp bu hal üzere bâkî olabileceği ihtimal dâhilindedir. Bunun yanı sıra daima kalıcı olma yönünden vücûda/asla bakıldığında el-Kâşânî, bunun âyette yok edildiğini ifade etmiştir. Fakat bu ifadelerden el-Kâşânî'nin bunları ihtimal olarak zikrettiği anlaşılmaktadır. O, son açıklama sadedinde insanlar olarak bizlerin fâsid ve bâtil bir vehme kapılmadan örtündüğümüzü belirtmiştir. Âyette ise bu örtünme açığa çıkarılmış oldu.¹⁸

Vücûd konusunda el-Kâşânî bir başka yerde önemli açıklamalarda bulunmuştur. “Nûr âyeti” olarak bilinen *اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نَوْرِهِ كَمِشْكَوَةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ* “Allah, göklerin ve yerin Nûr'udur. O'nun nûrunun misâli, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba bir cam içindedir. O cam da, sanki inciden bir yıldızdır; bu lamba, ne doğuya ne de batıya nisbeti olmayan mübârek bir ağaçtan, zeytin ağacından (çıkan yağdan) yakılır; onun yağı, nerede ise kendisine ateş değmese bile ılık verecek! Nûr üstüne nûrdur. Allah, dilediği kimseyi nûruna hidâyet eder. İşte Allah, insanlara böyle misâller getirir. Çünkü Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.”¹⁹ âyetini tefsir ederken bunu görmek mümkündür. El-Kâşânî, âyette lafız olarak “vücûd” yer almasa da Nûr âyetini izâha ilk olarak “vücûd”la başlamıştır. Çünkü ona göre vücûddan maksat, Allah'ın vücûdudur. Bununla birlikte görünme olarak tanımlanan şeyden maksat da yine Allah'ın görünmesi manasıdır. El-Kâşânî, “Allah göklerin ve yerin nûrudur.” âyet pasajında yer alan gökleri “ruhlar gökleri” olarak tanımlarken yeri ise “gövdeler/bedenler yeri” olarak değerlendirmiştir. Akabinde, Yüce Allah'ın bütün bunların yaratıcısı olduğunu belirtmiş,

¹³ Uludağ, “Kâşânî”, 25/5-6.

¹⁴ Kaya, *Kemâlüddin Abdürrezzâk Kâşânî ve Tefsiri Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanıtımı*, 59.

¹⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmiyi'l-kütüp ve'l-fünûn* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 1/336.

¹⁶ Kaya, *Kemâlüddin Abdürrezzâk Kâşânî ve Tefsiri Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanıtımı*, 98.

¹⁷ *Kur'ân Yolu Türkçe Meal Tefsir*, çev. Hayreddin Karaman – Mustafa Çağrı – İbrahim Kâfi Dönmez – Sadrettin Gümüş (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), el-İsrâ 17/81.

¹⁸ Abdürrezzâk b. Ebî'l-Ganâim b. Ahmed el-Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşânîyye*, çev. Ali Rıza Doksanyedi (Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1988), 2/213-214.

¹⁹ *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâlî Kerîm*, çev. Hasan Basri Çantay (İstanbul: Risale Yayınları, 2005), en-Nûr 24/35.

O’nun bütün mahlûkâtın kendisiyle var olmuş olan *Mutlak Vücûd* olduğunu ifade etmiştir.²⁰ Bununla beraber âyetle nûrun misâlî açıklanması kısmından hareketle Yüce Allah’ın vücûdu ve kendi yarattığı âlemler üzerinden görünür olmasını kendisinde kandil bulunan pencereye benzetmiştir. Bu pencereyi de beden olarak tanımlamıştır. Bu pencere lamba ile nasıl aydınlanıyorsa, beden de âyetle işaret edilen *misbah* ile yani el-Kâşânî’nin yorumuyla ‘ruh nûru’ öyle aydınlanmaktadır.²¹

2.2. Te’vîlâtü’l-Kur’ân’a Göre Vahdet-i Vücûd

Burada el-Kâşânî’nin Hak’tan başka varlık bulunmadığını ifade ederek vahdet görüşünü temellendirdiği bariz bir örneği sunmak önem arz etmektedir. Bunu Âl-i İmrân sûresi 3/6. âyetinde görmek mümkündür. O, *هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ* “Sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendiren O’dur. Mutlak güç ve hikmet sahibi olan Allah’tan başka ilâh yoktur.”²² âyetini tefsir ederken Allah’tan başka ilâh bulunmadığının beyan buyrulduğu âyeti, varlık olarak sadece Hakk’ın bulunduğu şeklinde yorumlayarak vahdet düşüncesini dayandırdığı temeli ortaya koymuştur.²³

2.3. Te’vîlâtü’l-Kur’ân’a Göre Tevhîd

Tevhîd, ilk dönemlerdeki kelâmî tartışmaların konusu olması²⁴ yanında, İbnü’l-Arabî ve el-Kâşânî’den önceki dönem tasavvufunda vahdet-i vücûd düşüncesini de ifade etmek için kullanılan kavramlardan biridir. Bu kavramın el-Kâşânî ve dönemi ile birlikte birkaç farklı kullanımı yanında “tevhîd ehli” şeklinde de yaşadığının görülmesi bakımından *تَسْبِيحُ لَهُ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يَسْبُحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا* “Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O’nu tesbih eder; O’nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız. O halîmdir, bağışlayıcıdır.”²⁵ âyetinin el-Kâşânî tarafından yorumu önem arz etmektedir. El-Kâşânî, bu âyetin tefsiri sadedinde yaptığı açıklamada, Yüce Allah’ı tesbih etmekte olan her şeyin bir “olgunluk seviyesi” olduğu kanaatini belirtmiştir. Ona göre bu seviye hamd ile tesbîh süreci ile beraber devam etmektedir. Olgunluk kıvâmı elde edildiğinde o varlık elde ettiği kemâl ve kabiliyeti korumakta ve bunları sevmektedir. O varlık/eşya, esasen kabiliyetini keşfetmekle Yüce Allah’ı bir ortağı olmaktan tenzih etmiştir. Böylece kendi kabiliyet ve özellikleriyle *tevhîd ehli* olmuştur. O eşya/varlık hal diliyle adeta şunları ifade etmiştir: “Beni bir yapmış olması hasebiyle ben Hakk’ı *tevhîd* ederim.” Bu noktada el-Kâşânî, meseleyi benzetme ile anlatmaya çalışmıştır. Evvela canlı veya cansız o varlık/eşya adeta “Ey Kamil! Beni olgunlaştır!” şeklinde serzenişte bulunmaktadır. Kemâl sıfatı kendinde tamamlandığında ve o varlıkta kabiliyet keşfolunduğunda, “Beni, kâmil ve mükemmel olan Yüce Allah kemâle erdirdi.” demektedir.²⁶ El-Kâşânî’nin bu açıklamaları her ne kadar *tevhîd ehli* ibaresinin yaşadığını göstermek açısından ele alınsa da bu yorumdaki vurgular, onun vahdet-i vücûd düşüncesine dair fikir vermektedir.

El-Kâşânî, genel itibarıyla *tevhîd* bahsiyle ilişkisi olduğunu düşündüğümüz *وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَخَلَقْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا* “Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.”²⁷ âyetini zâhir ve bâtın itibarıyla iki farklı şekilde tefsir etmiştir. Zâhiren açıkladığı kısmı ‘vahdet makamı’ özelinde değerlendirirken bâtın yorumladığı kısmı ise, ‘tevhîd marifetleri’ çerçevesinde

²⁰ el-Kâşânî, *Te’vîlât-ı Kâşânîyye*, 2/322-323.

²¹ el-Kâşânî, *Te’vîlât-ı Kâşânîyye*, 2/322-323.

²² *Kur’an Yolu*, Âl-i İmrân 3/5-6.

²³ el-Kâşânî, *Te’vîlât-ı Kâşânîyye*, 1/100.

²⁴ Mehmet Demirci, “Tevhîdden Vahdet-i Vücûda”, *Kubbealtı Akademi Mecmûâsı*, 1 (Ocak 1982), 24.

²⁵ *Kur’an Yolu*, el-İsrâ 17/44

²⁶ el-Kâşânî, *Te’vîlât-ı Kâşânîyye*, 2/207.

²⁷ *Kur’an Yolu*, el-İsrâ 17/70.

değerlendirmiştir. Onun bu açıklamalarını görmek vahdet tasavvuru konusundaki düşüncelerine ışık tutmaktadır. O, el-İsrâ 17/70. âyetin ilk kısmı ile alakalı olarak bâtinî anlamda şöyle bir yorumda bulunmuştur: ona göre burada kastedilen mâna insanoglunun yakınlaştırılması ve tevhîd marifetleri ile yüceltilmesidir. Bir anlamda ruh ve beden bütünlüğünden oluşan insanın olgunlaşması için, ruh beden içinde yürütülmektedir. Yani ruhlar âlemi deniziyle bedenler âlemi içerisinde bir yüceltme söz konusudur. El-Kâşânî, âyetin diğer kısmındaki temiz rızıkların yedirilmesini ise “ilimler” ve “marifetler” olarak yorumlamıştır. Bu özellikleriyle kendilerine bütün mahlûkâta nazaran tam üstünlük verilmiştir.²⁸ Görüldüğü üzere el-Kâşânî burada âyetin açık, anlaşılır ve görünen kısmının ötesinde vahdet-i vücûd düşüncesine delil olabilecek nitelikteki kanaatlerini ortaya koymuştur.

2.4. Te'vîlâtü'l-Kur'ân'a Göre Tevhîd-i Ef'âl

El-Kâşânî, tevhîdin, ikinci mertebesi sayılan fiillerin birlenmesini, **فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ** وَمَا رَمَيْتُ إِذْ رَمَيْتُ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءٌ حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ *“Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; (oku) attığında da sen atmadın, Allah attı; bunu da müminlere kendinden güzel bir lütufta bulunmuş olmak için yaptı. Allah her şeyi işitmekte, her şeyi bilmektedir.”*²⁹ âyetiyle ilişkilendirmiştir. O, bu âyeti tefsir ederken te'vîl yöntemini kullanmış ve konuyu vahdet-i vücûd düşüncesi merkezinde yorumlamıştır. Ona göre, *“Onları siz öldürmediniz fakat Allah öldürdü.”* ifadesi ile Yüce Allah ilk olarak müminleri terbiye etmek sûretiyle onları “tevhîd-i ef'âl”e yöneltmiştir. Bunun yanı sıra müminlerin üzerinden gizli şirk kategorisinde değerlendirilen, Allah’a birtakım konularda ortak koşma günahının bir kısmını kaldırma ile onları “tevhîd-i ef'âl”e yöneltmiştir. Bütün iş ve fiilleri kendine nispet etmekle aynı şekilde onları “tevhîd-i ef'âl”e yöneltmiştir.³⁰ El-Kâşânî, her ne kadar öldürme işi müminlerin eliyle yapılmış olsa da bu işin tek fâilinin Yüce Allah olduğunu kendisinin bildiğini ifade etmiştir.

El-Kâşânî, *“Attığın zaman da sen atmamıştın, fakat Allah atmıştı.”* ifadesini tefsir ederken burada Hz. Peygamber’in Hakk ile bekâ makamında³¹ olduğunu belirtmiş, bu ibarenin cem’e³² ait aynilikte farklılık manasını ifade etmek için bu şekilde kullanıldığını serdetmiştir.³³ Ayrıca burada Yüce Allah’ın “atma işini” müminlere değil de Hz. Peygamber’e nispet etmesini müminlerin bu işi yaptıkları takdirde kendi benlikleriyle yapacak olmalarından kaynaklandığını belirtmiştir. El-Kâşânî’ye göre Yüce Allah müminleri “tevhîd-i ef'âl” cihetinden güzel bir hediye ile sınamak için böyle bir iş gerçekleştirmiştir.³⁴

2.5. Te'vîlâtü'l-Kur'ân'a Göre Tevhîd-i Ef'âl, Tevhîd-i Sıfat ve Tevhîd-i Zât

El-Kâşânî’nin Şûrâ sûresindeki meşhur **فَاطَرُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُّكُمْ فِيهِ لَأَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ** *“Gökleri ve yeri yaratan O’dur. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da çiftler yarattı. Bu şekilde çoğalmanızı sağlamaktadır. O’na benzer hiçbir*

²⁸ el-Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşânîyye*, 2/209-210.

²⁹ *Kur'an Yolu*, el-Enfâl 8/17.

³⁰ el-Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşânîyye*, 2/59-60.

³¹ *Bekâ*: Seyr u sülûk yolcusunun konakladığı *sonlar* kısmındaki on makamdan birisidir. Bu makam, Hak vasıtasıyla duyan ve gören kişinin makamıdır. Bu makam, *fenâ makamından* sonra gelmektedir. Bkz. Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim b. Ahmed el-Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Mantık Yayınları, 2015), 112.

³² Cem’ terimi, tasavvuf istilâhında farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Hak ile meşgul olmak cem’in anlamlarından biridir. Bunun yanı sıra bu terim, seyr u sülûk yolcularının kat ettikleri *sonlar* kısmındaki on menzilden birisi için de kullanılmıştır. Bu, kendisine varıldığında ikilik halinin yok ve var sayılmasının birleştiği menzildir. Kul bununla yaratılmışın Yaratılmayanda silinmesiyle tevhîdin en üst mertebesine ulaşabilir. Bununla berabere Kâşânî, bu terimin ‘cem hazreti’ manasında da kullanabildiğini belirtmiştir. Bu, tevhîd, mutlak tevhîd, evvel ve âhir, zâhir ve bâtinliği birleştiren ara mertebedir. Bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 188.

³³ el-Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşânîyye*, 2/59-60.

³⁴ el-Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşânîyye*, 2/59-60.

şey yoktur. O her şeyi iştir, her şeyi görür.”³⁵ âyetini önündeki³⁶ ve arkasındaki³⁷ âyetleri dikkate alarak yorumladığı pasajın bir kısmı şu şekildedir:

“Her şeye sahip sultan ve hakîm olduğu için dost ancak Allah’tır. Başkalarının dostlukları nasıl dosdoğru olur? Fiillerin fenâsıyla Allah’a tevekkül ederim. Sizin fiillerinize kendi fiillerim ile mukabelede bulunmam. Sıfatımın fenâsıyla Hakk’a rücû ederim. Sizde bulunan sıfat mukabilinde sıfatlarımdan bir sıfatla görünmem. Eşyanın tamamı O’nda yaratılmış ve fânîdir. Bu sebeple Hakk’a kendi dışında bir şeyde ve varlıkta benzer olabilecek hiçbir şey yoktur. O’nun duyma sıfatı öylesine yücedir ki her duyan O’nunla duyar. Yine O’nun görme sıfatı öylesine yücedir ki her gören O’nunla görür. O, zâtıyla hepsini yok eder ve sıfatıyla yeniden icâd eder, vücûda getirir. Yemek ve meşrûbât cinsinden rızıkların anahtarları ve melekler âlemi saltanatının hazineleri O’nun kudret elindedir. İlmi, bütün gerektirdiği şekillerde, yaratılmışlara, yine zenginlik ve fakirlik durumlarını ya genişçe yahut da belli bir ölçü ile takdir ve tayin eder.”³⁸

El-Kâşânî’nin mezkûr âyete yaptığı yorumları dikkate alındığında ilk olarak belki tevhd-i ef’âl kabilinden değerlendirilebilecek “fiillerin fenâsı” ve “Hakk’ın fiileri” üzerindeki ibare ve açıklamalarına dikkat çekmekte fayda vardır. Belki kişinin tam tevekkülde bulunduğu makâmın *tevhd-i ef’âl* mertebesi olduğu kastedilmiştir. Çünkü el-Kâşânî, ibarede görüldüğü üzere fiillerin yok olduğu mertebe ile tevekkül edildiğini belirtmiştir. Fiillerin akabinde belki *tevhd-i sıfat* kabilinden değerlendirilebilecek “sıfatın fenâsı” vurgusuna bakmak gerekmektedir. Burada Hakk’a dönüş ve yönelişin sanki *tevhd-i sıfat* mertebesinde olduğu anlaşılmaktadır. Yüce Allah’ın hiçbir şekilde eşinin, denginin ve benzerinin bulunmadığının ifade edildiği kısmın yorumunda el-Kâşânî’nin sanki *tevhd-i zât* mertebesini kastettiği kanaatindeyiz. Önce yaratma ve fenâ meselesine değinse de akabinde varlık bakımından bir misli ve benzeri bulunmamasının idrâkını bu mertebeye bırakmıştır. Ona göre bütün yaratılmışın yok edilme hâdisesi Hakk’ın zâtı olurken, yeniden yaratma ve icâdı da O’nun sıfatlarıyla gerçekleşmektedir. Genel çerçevede bakıldığında burada âyeti el-Kâşânî’nin önündeki ve sonundaki âyetlerle ilişkilendirerek pasaj halinde fiil, sıfat ve zât konusu üzerinden değerlendirdiği görülmektedir.

2.6. Te’vilâtü’l-Kur’ân’a Göre Yaratma Bahsi

El-Kâşânî’nin Kâf sûresindeki **أَفَعَبْنَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي نَبَسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ** “Düşünseler ya, ilk yaratışta acze düştük mü? Buna rağmen onlar yeni bir yaratma konusunda şüphe içindeler.”³⁹ âyetine yaptığı yorumun yaratma bahsi ile ilişkilendirildiği görülmüştür. Ona göre “İlk yaratılıştan âciz kalıp yorulmuş muyduk?” âyeti yol göstericilik görevi üstlenmiştir. Yani burada ruhların, gökler ve benzerleri gibi ilk eşyanın meydana getirilmesine ve hakikatlerin örnek olarak ilkin meydana getirilmesine gücü yetmez mi, şeklinde soru yöneltmiştir. Aslında ilk eşyanın meydana getirilmesinden ve hakikatlerin örneksiz olarak meydana getirilmesinden zayıf olunmadığı itiraf edilmiştir.⁴⁰ Her vakit yeni olma özelliği bulunan “halk-ı cedîd (yeni yaratılış)” ten şüphe duyuluyordu ve iki veya daha çok şey, biri öteki sanılacak sûrette birbirine benzetilmekteydi. El-Kâşânî, böyle düşünenlerin şeytan tarafından aldatıldığını belirtmiştir. Hatta bu kimseler “Bizi ancak zaman yok edebilir.” diyerek etkiyi zamana nisbet etmişlerdir. O, bu noktada Rahmân sûresinden delil getirerek görüşünü desteklemek istemiştir. Ona göre bu kimseler **يَسْتَلْهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ** “Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O’ndan ister (O’na muhtaçtır). O her an yaratma

³⁵ Kur’ân Yolu, eş-Şûrâ 42/11-12.

³⁶ eş-Şûrâ 42/10.

³⁷ eş-Şûrâ 42/12.

³⁸ el-Kâşânî, *Te’vilât-ı Kâşâniyye*, 3/67.

³⁹ Kur’ân Yolu, el-Kâf 50/15.

⁴⁰ el-Kâşânî, *Te’vilât-ı Kâşâniyye*, 3/114.

halindedir.”⁴¹ âyetindeki Yüce Allah'ın her an yeni bir işte ve oluş üzerinde bulunmasının manasından perdeli kalmışlardır. Eğer Allah'ı hakkıyla bilseler ve tanısalar, “halk-ı evvel/ilk yaratılış”ın meydana gelmesi konusundaki bilgileri de ilm-i yakından olsaydı, her anda yeniden yaratılışı müşâhede ederler ve ba'sı/yeniden gönderilişi inkâr etmeyip şeytanın kendilerine tasallutu olamayan ihlâslı ve samimi kullardan olurlardı. El-Kâşânî, bu noktada Yüce Allah'ın kullarına şahdamarından daha yakın olduğunu hatırlatmıştır.⁴²

2.7. Te'vîlâtü'l-Kur'ân'a Göre Fenâ Bahsi

El-Kâşânî, *إِنَّمَا أَمَرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هَذِهِ الْبَلَدَةِ الَّتِي حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍ وَأَمَرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ* “Ben ancak bu şehrin Rabbine -ki O, bunu hürmetli kılmıştır- ibâdet etmemle emrolundum. Her şey O'nundur. Ben müslümanlardan olmamla emrolundum.”⁴³ âyetini tefsir ederken gerçek Müslümanı/Müslümanlığı fenâ mertebesi ile ilişkilendirmiştir. Ona göre âyette adı geçen belde, kalp beldesidir, ibadetle emrolunan da kalbin Rabbidir. Yüce Allah, kalbi benlik hallerinin kaplamasından korumuş, dinin yasak saydığı şeylerin kalbe girmesine de mânî olmuştur. Bununla birlikte kalp beldesine ve orada bulunanlara güven temin etmiştir. Bu noktada El-Kâşânî, ibadetin emredilme gerekçelerinden birinin yüzüstü ateşe düşmemek olduğunu belirtmiştir. O, Rabbin saltanat ve rubûbiyeti karşısında herbir şeyin âcizliğine ve küçüklüğüne; O'nun tasarruflarındaki serbestisine değinmenin hemen akabinde gerçek Müslümanları vasıflandırmıştır. Ona göre âyette ibadetle emrolunan Müslümanlar, Yüce Allah'ta yok olma ile zâtlarını sadece O'na teslim etmiş kimseler olmak durumundadır.⁴⁴ Buradan anlaşılmaktadır ki El-Kâşânî'ye göre gerçek Müslümanın Yüce Allah ile olan ilişkisini/irtibatını fenâ mertebesinde yürütmesi gerekmektedir.

El-Kâşânî'nin, bütün işlerin, durumların Yüce Allah'a döndürüldüğü ifade edilen âyetleri de *fenâ/Yüce Allah'ın zâtında yok olma* bahsi ile ilişkilendirdiği görülmüştür. Bunun bir örneğini Kasas sûresi 28/88. âyetin sonundaki *وَالَيْهِ تَرْجَعُونَ* “Ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz.” kısmını tefsir ederken görmek mümkündür. Ona göre Yüce Allah'a dönüş ancak fenâ/O'nun zâtında yok olma ile gerçekleşecektir.⁴⁵

2.8. Te'vîlâtü'l-Kur'ân'a Göre Kurbiyet Bahsi

El-Kâşânî'nin, *وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعَلْمَا تَوْسُوسَ بِهِ نَفْسَهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ* “İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz. Biz ona şah damarından daha yakınız.”⁴⁶ âyetinin son cümlesi üzerindeki açıklamaları onun vahdet görüşüne ışık tutması ve konu hakkında fikir vermesi açısından önem arz etmektedir. Ona göre âyetin son cümlesi, mâna ile kurbiyetine tanık olunan duygu yönünden bir benzetmedir. Şöyle ki, el-Kâşânî insan ile kendisine ulaşmış olunan parçası arasında mesafe olmadığı kanaatindedir. Bununla beraber Hakk'ın daha yakın olması, parçanın bir şeye ulaşması, gerçek birleşmeye mahal vermeyen ikilik ve iki şey arası mesafeye tanıklık etmektedir. O, Hakk'ın beraberliğinin ve kuluna yakınlığının böyle olmadığını belirtmiştir. Bunun gerekçesi olarak da kulun kimliği ve hakiki olarak ortaya çıkmasının, Hakk'ın kimlik ve hakikatinin dışında olmadığını göstermiştir. Akabinde kulun vücûdu özel olan beraberliğinin, sadece vücûd olma özelliğinden ötürü vücûttan başka bir şey olmayan hakikatinin kendisi ile olduğu ihtimalinden söz etmiştir. Hakikati olan vücûdun olmaması durumunda ise, bunu kul olunmaması, mutlak yokluk ve değersizlikle izah etmiştir.⁴⁷

⁴¹ Kur'ân Yolu, er-Rahmân 55/29.

⁴² el-Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşânîyye*, 3/115.

⁴³ Çantay, en-Neml 27/91.

⁴⁴ el-Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşânîyye*, 2/365.

⁴⁵ el-Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşânîyye*, 2/381.

⁴⁶ Kur'ân Yolu, el-Kâf 50/16.

⁴⁷ el-Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşânîyye*, 3/115.

“*Hablü’l-verid*” yani şahdamarı meselesine gelinecek olursa el-Kāşânî, öncelikle bunu görünürde olan yakınlığın bir neticesi olarak nitelendirmiştir. Akabinde bu nitelermeyi, bedende ondan daha şiddetli bir birleşme olamayan azlıkla ulaşma olarak zikretmiştir. Şahdamarı kişinin hayat sebebi olmakla beraber, Hakk’ın beraberlik ve yakınlığı, bekâsı dolayısı ile o birleşmeden daha tam olmaktadır. Bu noktada el-Kāşânî, ittisal (ulaşma/birleşme) ve mukârenet (yaklaşma/bitişme) mânasına kullanılan kurbun (yakınlık) yok olan olması için Hakk’ın daha yakınlığının beyan edildiğini ifade etmiştir. O, meseleyi konunun özeti olarak değerlendirilebilecek Hz. Ali’ye nispet edilen şu sözle sonlandırmayı uygun bulmuştur: “*Hak, her şey ile beraberdir; fakat bitişiklikle değildir. Çünkü şey, Hak ile şeydir. Hak’sız şey değildir ki, Hak şey’e bitişik olsun.*”⁴⁸

2.9. Te’vilâtü’l-Kur’ân’a Göre İlâhî İsimler ve Sıfatlar

Burada el-Kāşânî’nin “İlâhî İsimler ve Sıfatlar bahsi” ile alakalı olarak mezkûr tefsirinde yer verdiği âyet ve yorumları incelenecektir.

El-Kāşânî’nin tefsirinde yorumladığı **لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوا يُخَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرْ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ** “Göklerde ve yerdekilerin hepsi Allah’ındır. İçinizdekileri açığa vursanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesâba çekecektir, sonra dilediğini affeder, dilediğine de azâp eder. Allah her şeye kadirdir.”⁴⁹ âyeti, İlâhî isimler ve sıfatlar konusu özelinde ilk âyet olarak değerlendirilebilir. El-Kāşânî, bu âyetteki gökler ve yer ifadelerini ‘ruhlar ve cisimler âlemi’ olarak açıklamıştır. Ona göre ruhlar âlemindeki her şey bütünüyle, Allah’ın görünürde bulunmayan şeyleri ve sıfatları, saklı bulunan perdeleridir. Cisimler âlemindekiler ise bütünüyle Allah’ın görünürde bulunan isimleri ve işleridir. El-Kāşânî, burada ‘eş-Şehîd’ isminin tecellîsi noktasına değinmiş ve Allah’ın her iki âleme de her şeyi bütün boyutlarıyla idrâk eden ve gören anlamında *Şehîd* ismi ile tecellî ettiğini ifade etmiştir.⁵⁰

El-Kāşânî, âyetin devamıyla alakalı olarak, insanların dışa vurdukları şeylerin Allah’ın isimleri ve görünürde olan işleri vasıtasıyla tanık olduğunu ve bildiğini belirtmiştir. İnsanların içlerinde olanı da sıfatları ve kendi içinde bulunanla bildiğini ifade etmiştir.⁵¹

Konu hakkında değerlendirilecek bir diğer âyet de **وَاللَّهُ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَابْتِمَا تَوَلَّوْا فَنَمَّ وَجْهَ اللَّهِ** , **إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ** “Doğu da Allah’ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü (zâtı) oradadır. Şüphesiz Allah’(ın rahmeti ve nimeti) geniştir, O her şeyi bilendir.”⁵² âyetidir. ‘Allah’ın yüzü’ ifadesinden hareketle esas itibarıyla bu âyet İlâhî zât konusuyula doğrudan ilişkilendirilebilecek mâhiyettedir. El-Kāşânî’nin âyetin bu pasajı ile ilgili yorumları “İlâhî Zât bahsi”nde değerlendirilecektir. El-Kāşânî’nin âyetin diğer pasajındaki açıklamaları daha çok İlâhî isimler ve sıfatlarla ilişkili olduğu düşünüldüğünden bu bahiste yer verilmıştır.

El-Kāşânî, Bakara sûresindeki bu âyeti iki şekilde tefsir etmiştir. Tefsir ederken iki mânada da eserin adının adeta hakkını verir nitelikte *te’vîl* yöntemini kullanmıştır. O, ikinci mânâ olarak, ‘doğu’ ifadesini insanların varlık ve yokluk hallerinde ‘cemâl’ isminin tecellî ve zuhûru ile açıklamıştır. Batı’yı ise yokluktan sonra bekâ halinde ‘celâl’ ismi sebebiyle kalplere ait sûretlerle perdelenme ve kalplerdeki batma olarak yorumlamıştır. Bununla birlikte yönelme esnasında Allah’ın yüzünden başka hiçbir şeyin bulunmadığını ifade etmiştir. Âyetin son kısmında, Yüce Allah’ın varlığı bütünüyle kapladığını, bütün yönleri ve varlıklara rahmetinin bol olduğunu belirtmiştir.⁵³ El-Kāşânî’nin bu âyette doğu ve batı ifadelerini cemâl

⁴⁸ el-Kāşânî, *Te’vilât-ı Kâşânîyye*, 3/115.

⁴⁹ *Kur’ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli*. çev. Hayreddin Karaman – Ali Özek – İbrahim Kâfi Dönmez – Mustafa Çağrııcı – Sadreddin Gümüş – Ali Turgut. Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017, el-Bakara 2/284.

⁵⁰ el-Kāşânî, *Te’vilât-ı Kâşânîyye*, 1/97-98.

⁵¹ el-Kāşânî, *Te’vilât-ı Kâşânîyye*, 1/97-98.

⁵² *Kur’ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli*, el-Bakara 2/115.

⁵³ el-Kāşânî, *Te’vilât-ı Kâşânîyye*, 1/50.

ve celâl isimlerinin insanlar üzerindeki tecellileri olarak yorumladığı görülmüştür.

El-Kâşânî, Yüce Allah'ın en güzel isimlerinden bahseden وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا وَذُرُوا الدِّينَ يَلْحِقُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ “En güzel isimler Allah'ındır; siz O'na bu isimlerle dua edin. O'nun isimleri konusunda haktan sapanları kendi hallerine bırakın. Çünkü onlar, yaptıklarının cezasını çekeceklerdir.”⁵⁴ âyetiyle alakalı olarak yorumu da meseleye ışık tutacak niteliktedir. Âyetin başında isimlerin en güzelinin Allah'a ait olduğu şuûru kazandırılmış ve hemen akabinde de bu en güzel isimlerle dua edilme emri müminlerin içinde bulunan ve hakikat üzere “tevhîd ehli”nden olanlara hasredilmiştir. Burada esasen bir dua şeklinden bahsedilmektedir.⁵⁵ Bunun yanı sıra el-Kâşânî'nin âyette önemli bir ayrıma gittiğini görmek mümkündür. ‘Hakikat üzere tevhîd ehli’ vurgusu onun vahdet-i vücûd konusundaki görüşleri hakkında bir fikir vermektedir. Bu ibare, onun bu konudaki görüşlerini ortaya çıkarmak ve görüşlerine bütüncül yaklaşmak açısından önem arz etmektedir.

El-Kâşânî, bu âyetteki ‘esmâü'l-hüsna/en güzel isimler’ ibaresini açıklarken, ilk etapta bir insanın yüce Allah'ın herhangi bir ismine ihtiyaç duyduğunda o isimle dua etmesini tavsiye etmektedir. Çünkü insan fakirlik çektiği o isimle dua ettiği zaman o sıfatın eseri ve varlık üzerindeki etkisi görülmektedir. Böylece o isim varlıkta bir kabiliyet oluşturmaktadır.⁵⁶ El-Kâşânî, müstakil bir isimle değil de, doğrudan “Rab ismi”/Rubûbiyet sıfatıyla dua edildiği takdirde kişinin fakirliğini çektiği şeyin hal diliyle seslenilerek istenmiş olduğunu belirtmiştir. Ona göre her ikisi de nihâyetinde aynı sonuca götürse de ikincisinde bizzât hal diliyle tek bir isim-sıfat ile dua edilmektedir.⁵⁷

El-Kâşânî, bu noktada kavli ve fiili duanın beraberce yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bir kişi âlim olmak yahut cahillikten kurtulmak istediğinde “Âlim” ismiyle dua etmelidir. Fakat öncesinde veya dua ile birlikte “ilim” sıfatıyla sıfatlanması gerektiği gibi Hakk'ın ismi ile kendi ilminden yok olmuş bir halde istemelidir. Yani söz ve fiil beraberliği vukû bulmalıdır. El-Kâşânî, müminler arasındaki “gerçek tevhîd ehli”nin dua etme usûllerinin bu şekilde olduğunu belirtmiştir. Ona göre bu emre itaat etmeli ve dua konusunda bu şekilde hareket mekanizması belirlenmelidir.⁵⁸

Benzer şekilde قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافُ بِهَِا “De ki: ‘İster Allah diyerek, ister Rahmân diyerek yakarın; hangisiyle yakarsanız olur, çünkü bütün güzel isimler O'na mahsûstur.’ Namazında niyâzında sesini fazla yükseltme, fazla da kasma, ikisinin arasında bir yol tut.’”⁵⁹ âyetinde de el-Kâşânî'nin ilâhî isim ve sıfatlar ile ilgili tefsir ve te'vîlini görmek mümkündür. O, âyeti isimde ve zâtta fenâ bulmakla ilişkilendirmiştir. Ona göre âyetin ilk kısmı sıfatın tecellîsi olan ‘isimde fenâ/yok olma’ ile Rahmân'ın istenmesi; sıfatların tümünü kendisinde toplayan ‘zâtta fenâ/yok olma’ ile de Allah'ın istenmesi şeklinde anlaşılmaktadır. “Hangisi ile yakarırsanız yakarın” sözü ile ifade edilmek istenen mana, bu iki makamdan hangisi istenmiş olursa olsun kişi aslında orada var olan değildir. Kişinin gerçekte orada bâkiyesi/kalıcılığı, ismi, zâtı/aynı/kendisi ve eseri bulunmamaktadır. Çünkü Rahmân isminin, sıfatların hepsini içine alan zâtın dışında görünen varlıklara ait bir isim olması uygun ve doğru olmaz. Aynı şekilde bu ismin ve sıfatın yani Rahmân ismi ve onun rahmet sıfatının mutlak olan zâtın dışında görünen varlıklarda sâbit olması da mümkün değildir. Bundan dolayı, bâkiyenin/kalıcılığın bir varlığı bulunması gerekmemektedir. El-Kâşânî, diğer isimler ve sıfatların bu şekilde olmadığını belirtmiştir.⁶⁰

⁵⁴ Hakk'ın Dâveti Kur'an-ı Kerim Meâli ve Tefsiri, çev. Ömer Çelik, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), A'râf 7/180.

⁵⁵ el-Kâşânî, Te'vîlât-ı Kâşânîyye, 2/53.

⁵⁶ el-Kâşânî, Te'vîlât-ı Kâşânîyye, 2/53.

⁵⁷ el-Kâşânî, Te'vîlât-ı Kâşânîyye, 2/53.

⁵⁸ el-Kâşânî, Te'vîlât-ı Kâşânîyye, 2/53.

⁵⁹ Kur'an Yolu, el-İsrâ 7/10.

⁶⁰ el-Kâşânî, Te'vîlât-ı Kâşânîyye, 2/218.

El-Kāshānī, âyetin devamından hareketle isimler ve güzelliğin tamamı, bu iki makam da dâhil Allah’ın olduğunu zikretmiştir. Bunlar hiçbir kişiye ait değildir.⁶¹

Namazdaki okuyuş tarzının öğretilmesi kısmına gelince, el-Kāshānī, meseleyle ilgili gerekli gördüğü açıklamaların akabinde, namaz esnasında hepten kısık sesle okunmasını doğru bulmamıştır. Çünkü böyle olduğu takdirde, henüz ‘bekâ makâmı’na yükselmeden, ‘fenâ makâmı’nda yok olmak sûretiyle mahviyetin haber verildiğini belirtmiş ki bunu da doğru bulmamıştır. Bunun yanı sıra tek bir kişinin dahî bu durumdaki kişiye uyması mümkün olmaz.⁶²

El-Kāshānī’nin mezkûr bahis ile ilgili tefsir ve te’vîlinin devamını bir sonraki âyette görmek de mümkündür. -ki bu âyet el-İsrâ’nın son âyetidir-: **وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمَلِكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذَّلِّ وَكَبَّرَهُ تَكْبِيرًا** “Çocuk edinmeyen, hâkimiyette ortağı bulunmayan, âcizlikten münezzeh olduğu için bir dayanağa da ihtiyacı olmayan Allah’a hamdederim” de ve *tekbir getirerek O’nun şânını yücelt!*⁶³ O, âyetin başındaki hamd ibaresini, Hz. Peygamber’in sadece zâtın birliğine mahsûs olan Rahmân sıfatının kemâlâtını açıklaması şeklinde yorumlamıştır. Yüce Allah’ın çocuk edinmediğinin bildirildiği kısım ise kendi cinsinden bir mevcûda âlet olmadığı şeklinde açıklamıştır. Çünkü el-Kāshānī bu konuda illetli/hastalıklı bir varlığın hakikatte varlığının bulunmadığını ve mümkün varlığın Allah’a muhtaç olmasının zarûrî olduğunu savunmaktadır. Binâenaleyh Hak’tan var olmuş zât ile vâcib olan zâtın her yönden aynı olması mümkün değildir. Aynı şekilde ilâhî zâta kahr, kudret ve kuvvetinde denk ve ortak olunması mümkün değildir. Şâyet O’nun mülkünde herhangi bir ortağı bulunsaydı, vâcibiyet, vücûd ve hakikatte ortaklık olması gerekirdi. Bununla beraber bu ortakların her birisinin hakikati vâcib olan başka bir şeyle, diğerlerinden ayrıcalığı olması ve farklılığı bulunması gerekirdi. El-Kāshānī, netice olarak ortakların herbirinin mürekkep (bir arada durmuş) ve vâcib değil, mümkün olmaları gerektiğini belirtmiştir.⁶⁴

El-Kāshānī, şâyet ortaklardan her biri, etki bakımından bağımsız olmazlarsa, hiçbirinin Tanrı olamayacağını serdetmiştir. Birisi bağımsız olursa, bağımsız olan Tanrı olduğu gibi, diğeri için mümkün değildir. Aynı zamanda bağımsız olan ilâha diğeri ortak olamamaktadır. Eğer etki noktasında beraberce bağımsız olurlarsa, bu durumda ikisi bağımsız ilâhın, bir illetli/hastalıklı/kusurlu olanın üzerinde toplanmaları gerekmektedir. Eğer birlikte yapamazlarsa, birinin tasarrufuna diğeri râzı olsun yahut olmasın, aynı şekilde ikisinin değil de yalnız birinin ilâh olmasını gerektirmektedir.⁶⁵

Mezkûr âyetin **وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذَّلِّ** kısmına gelindiğinde el-Kāshānī burada gerek illet olarak gerekse de illetin bir parçası olarak yokluk zilletinden kurtaracak bir yardımcı ve takviye edici bulunmadığını zikretmiştir. Şâyet ona bir yardımcı olmuş olsa, bu onun vücûbiyetini değil de mümkünlüğü gerekli kıları. Bu noktada el-Kāshānī, Hz. Peygamber’in nefsi ile değil de belki Hak ile kâim olarak onun ‘Habîbi/Sevgilisi’ oluşu sebebiyle **وَكَبَّرَهُ تَكْبِيرًا** buyrulduğunu belirtmiştir. Akabinde, Zât’ın ulûhiyet boyutunun, birtakım sıfatların aşağısında bazı isimlerle, birtakım sûretlerin dışında bazı görüntülerle kayıtlanamaması gerektiğini serdetmiştir. Nitekim Yüce Allah bu ve benzer her türlü kayıt ve noksandan münezzeh ve yücedir. Bu yüceliğe boyun eğme maksatlı, kadri ve kıymeti bilinemeyen ve takdir de edilemeyen bir tekbir “Allahu ekber” ile Yüce Allah ululanarak yüceltilmelidir. Çünkü kendisinden başka herhangi bir şey, O’nun üstünlüğü ve o şeye nisbeti sebebiyle yok olmağa mahkûmdur. Tasavvurdakilerin tamamı ve akla getirilecek olan O’dur. el-Kāshānī, bu

⁶¹ el-Kāshānī, *Te’vîlât-ı Kāshāniyye*, 2/219.

⁶² el-Kāshānī, *Te’vîlât-ı Kāshāniyye*, 2/219.

⁶³ *Kur’ân Yolu*, el-İsrâ 17/111.

⁶⁴ el-Kāshānī, *Te’vîlât-ı Kāshāniyye*, 2/219.

⁶⁵ el-Kāshānī, *Te’vîlât-ı Kāshāniyye*, 2/219.

tekbir, ululama ve yüceltmenin başkası için düşünülemeyeceğini belirterek meseleyi sonlandırmıştır.⁶⁶

El-Kâşânî'nin "Nûr âyeti" olarak bilinen Nûr 24/35'i yukarıda vücûd nazariyesine göre açıkladığı ifade edilmişti. Bu bahiste ise âyetteki "en-Nûr" tabiri konusundaki kısa tefsirini görmek önem arz etmektedir. Onun bu konudaki açıklaması, kısa da olsa bu bahisle doğrudan ilişkilidir. Ona göre "Nûr" zâtıyla görünen ve eşyanın kendisiyle görünür olduğu şey mânasına gelmektedir. O, nûrun, ortaya çıkma şiddeti ve eşyanın kendisiyle görünür olma yönüyle mutlak olduğunu belirtmiştir. Şu halde 'en-Nûr' ilâhî isimlerden bir isim olmaktadır.⁶⁷

El-Kâşânî'nin, Rûm sûresi 30/27. âyetin *وَلَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ* "Göklerde ve yerde en yüce sıfat O'nundur."⁶⁸ kısmındaki açıklamalarını da "İlâhî Sıfatlar bahsi" ile ilişkilendirmek mümkündür. O, göklerde ve yerdeki en yüce örnekleri, varlıktaki ferdâniyet/teklilik ve zâtla vahdet/birlik ile ilgili sıfatlar olarak yorumlamıştır. Yani, varlığın tekliği ve zât ile birlik konusu ile ilgili bütün sıfatlar Yüce Allah'a aittir. O'na göre yüce örneğin/en yüce sıfatın manası, "Lâ ilâhe illâ hû/Hû'dan başka ilâh yoktur." sözüdür. El-Kâşânî, bu kâide etrafında mücadele eden ve buna bizzat tanık olan kişilerin görüşlerinin doğru ve isabetli olduğu kanaatinde-dir.⁶⁹

Benzer şekilde el-Kâşânî'nin Zâriyât sûresi 20-21. âyetleri de ilâhî isimler ve sıfatlarla ilişkilendirdiği görülmektedir. *وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ* "Sağlam düşünce ve inanç sahipleri için yeryüzünde açık kanıtlar vardır."⁷⁰ âyetinin tefsirinde el-Kâşânî, yeryüzünü, beden; âyetleri, ilâhî isimler ve sıfatların varlıklar üzerindeki görüntüsünden deliller; mukîm kimseleri de bu ilâhî isim ve sıfatların tecellisini müşâhede eden kimseler olarak yorumlamıştır. Bu durumda âyet el-Kâşânî tarafından şöyle anlaşılmaktadır: Zâhir bedende, ilâhî isim ve sıfatların tecellisini müşâhede eyleyen kimseler için ilâhî isim ve sıfatlar tecellisinden âyetler vardır.⁷¹ El-Kâşânî, hemen akabindeki *وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ* "Hatta kendinizde de. Hiç görmüyor musunuz?"⁷² âyetini de bir önceki âyetteki konuya devamla şu şekilde yorumlamıştır: İlâhî isimler ve sıfatların nûrlarından sizin nefislerinizde de âyetler vardır. Bunu inkâr edip de görmüyor musunuz?⁷³ Görüleceği üzere el-Kâşânî bu iki âyetin tefsirini yaparken te'vîl yöntemini kullanmak sûretiyle meseleyi ilâhî isimler ve sıfatlar cihetinden değerlendirmiştir.

Bu bahis altında Allah'ın "âlim" sıfatı ile alakalı olarak el-Kâşânî'nin açıklamalarını serdetmek yerinde olacaktır. Bu sıfat insanlar üzerinde teçellî etse de kimi zaman yalnızca Hakk'a mahsûs kılınmıştır. el-Kâşânî, *كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ* "Size zor geldiği halde savaş üzerinize farz kılındı. Hakkanızda hayırlı olduğu halde bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz. Sizin için kötü olduğu halde bir şeyden hoşlanmış da olabilirsiniz. Yalnız Allah bilir, siz bilmezsiniz."⁷⁴ âyetini tefsir ederken âlim sıfatının Hakk'a mahsûs kılındığını ve insanlardaki zâhir-bâtın örtüsü sebebiyle birtakım hakikatlerin kendilerinden gizlendiğini belirtmiştir. O, âyetteki savaşı şeytanın benliği ile muhârabe olarak yorumlamıştır. Bu savaşın, insanlar için acı diken yemekten daha kerih ve nahoş olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte arzu edilip sevilen, tükenebilme olasılığı bulunan ve hemen alınması gereken lezzetler, devamlı ve kalıcı olan hayırlara nisbetle hayli değersiz kalmaktadır. Nefsin hevâ ve heves perdeleri sebebiyle hemen

⁶⁶ el-Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşânîyye*, 2/220.

⁶⁷ el-Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşânîyye*, 2/322-323.

⁶⁸ *Kur'ân Yolu*, er-Rûm 30/27.

⁶⁹ el-Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşânîyye*, 2/390-391.

⁷⁰ *Kur'ân Yolu*, ez-Zâriyât 51/20.

⁷¹ el-Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşânîyye*, 3/124.

⁷² *Kur'ân Yolu*, ez-Zâriyât 51/21.

⁷³ el-Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşânîyye*, 3/124.

⁷⁴ *Kur'ân Yolu*, el-Bakara 2/216.

alınabilecek lezzetler sevelebilmektedir. Bu durumda kişi kerih görülen birtakım şeylerin altındaki pek çok hayır ve rûhânî lezzetten mahrum kalabilmektedir. Kişi kendine kötülüğü dokunacak şeye arzu duyup, onu sevdiğini ifade edebilmektedir. El-Kāshānî, bunun üstü kapalı olan devamlı azaba kıyasla geçici olan lezzetinin çok değersiz kaldığını belirtmiştir. Bu noktada el-Kāshānî’nin kişinin zâhir ile bâtından örtülü olması dolayısı ile bu ve benzer nitelikteki hakikatlerden mahrumiyetini ifade ettiği görülmektedir. O, Yüce Allah’ın bütün işlerdeki iyilik ve kötülüğü bildiğini serdetmiş, geçici ve hızlı lezzetlerle devamlı lezzetler ve bunların hakikatini kişinin perdeleri sebebiyle bilemediğini zikretmiştir.⁷⁵

Allah’ın isimleri özelinde vahdet-i vücûda delil teşkil ettiği düşünülen ve burada zikredilmesi uygun görülen meşhûr bir âyet daha vardır. O da Hadîd sûresindeki **هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ** “O, evvel ve âhir, zâhir ve bâtındır. O her şeyi bilir.”⁷⁶ âyetidir. O, Yüce Allah’ın *el-Evvel* oluşunu, ortaya çıkarma itibarıyla, bağlı bulunduğu şeye göre değişen vücûdun/varlığın kendisinden başladığı zât olarak izah etmiştir. Âyette onun zıttı olarak getirilen *el-Âhir* ismini ise, olabilirliği ve ihtiyacının onda olması itibarıyla, bağlı bulunduğu şeye göre değişen vücûdun/varlığın yine onda son bulduğu zât olarak açıklamıştır.⁷⁷ Şu durumda her şey Yüce Allah ile var olmakta ve yine onunla fenâ bulmaktadır. El-Kāshānî, bunu Yüce Allah’ın bir halde iki değer ile o şeyin evveli ve âhiri olduğunu belirtmiştir.⁷⁸

Ez-Zâhir ve *el-Bâtın* isimlerine gelindiği takdirde, el-Kāshānî ilk olarak *ez-Zâhir*’i Yüce Allah’ın sıfat ve fiilleriyle kâinat üzerindeki görünürlüğü şeklinde açıklamıştır. *El-Bâtın*’ı ise Yüce Allah’ın zâtı ile varlıkların aslı olup, onlar ile gizlenmesi sebebiyle bâtın olduğu şeklinde izâh etmiştir. O, bu kısa açıklamaların akabinde Yüce Allah’ın her şeyi bildiği bildirilen âyetin tefsirine geçse de bu kısmı *el-Bâtın* ismi ile ilişkilendirerek değerlendirmiştir. Yüce Allah her şeyi bilmektedir. Çünkü bir şeyin mahiyetinin/iç yüzünün kendisi ve o şey bilinen bir sûrettir. Eşyanın sûretlerinin bütünü de levh-i mahfuzdadır.⁷⁹ El-Kāshānî, Yüce Allah’ın sûretlerle birlikte, o sûretlerle işlenmiş olan levhin hakikatini, iç yüzü ile birlikte bildiğini belirtmiştir. Bu nokta herkesçe malûm olsa da el-Kāshānî’nin konu ile şu tespitini görmek önem arz etmektedir. Ona göre, Cenâb-ı Hakk’ın levh-i mahfûzla ilgili ilmi, zâtı ile ilgili olan ilminin aynısıdır.⁸⁰

Bu bahis altında incelenmesi uygun bulunan bir diğer yorum da el-Kāshānî’nin İsrâ sûresindeki **وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَةً فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابِ وَكُلُّ شَيْءٍ فَصْلَانَا تَفْصِيلًا** “Biz geceyi ve gündüzü birer nişân olarak yarattık. Nitekim rabbinizin nimetlerini arayınız, ayrıca yılların sayısını ve hesâbını bilesiniz diye gecenin nişânını siler, aydınlatıcı olarak gündüzün nişânını getiririz. İşte biz her şeyi açık açık anlattık.”⁸¹ âyetine yaptığı yorumdur. El-Kāshānî, gece ile gündüzün iki âyet olarak alışımlılık gecesiyle “beden karanlığını”, yeni ve güzel bir eser ortaya koyma gündüzü ile “ruh nûrunu” kendileri ve marifetleriyle zât ve sıfatın marifetlerine erişmiş iki âyet olarak anlamıştır. Ona göre alışımlılık gecesi ve beden karanlığı âyeti bozulmuş ve yok edilmiştir. Gündüz âyeti olan ruh nûru, sonsuz olarak kalıcı, açık, bütünüyle aydınlatan ve hakikatleri gösteren kılınmıştır. Bütün bunlar, kişinin kendi olgunluğunu rabbinden istemesi, mertebe ve makamlarını bilmesi içindir. Yani olgunlaşma serüveninin evvelinden hallerin sonuna ulaşıldığında kader mertebelerinin bilinmesi, birkaç ilimle uğraşmak sûretiyle geniş bilgi sahibi olmak ve hallerin hesaplanabilmesi içindir. Bununla beraber kötü niyetler sebebiyle karşılaşılan kötülüğün, buna karşılık o cinsten bir iyilikle, bir rezilliğin de onun zıddı

⁷⁵ el-Kāshānî, *Te’vîlât-ı Kāshāniyye*, 1/82.

⁷⁶ *Kur’ân Yolu*, el-Hadîd 57/3.

⁷⁷ el-Kāshānî, *Te’vîlât-ı Kāshāniyye*, 3/155.

⁷⁸ el-Kāshānî, *Te’vîlât-ı Kāshāniyye*, 3/155.

⁷⁹ Bütün nesne ve olaylara ilişkin ilâhî ilim ve takdîrin kayıtlı bulunduğu kitap. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Levh-i Mahfûz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/151.

⁸⁰ el-Kāshānî, *Te’vîlât-ı Kāshāniyye*, 3/154-155.

⁸¹ *Kur’ân Yolu*, el-İsrâ 17/12.

olabilecek bir fazîletle giderilmesi; hallerdeki günahlardan bir günah sebebiyle Hakk'a tevbe ile yönelmesi için gündüz âyeti nurlu kılınmıştır. Kemâl ve akıl indirilirken ilim ve hikmet cinsinden her şey akılların nûruyla farklılık sağlanmıştır ⁸²

El-Kâşânî'nin bu bahis altında değerlendirdiği el-Furkân 25/2 ⁸³ ve ez-Zümer 39/69 ⁸⁴ âyetleri de ilâhî isimler ve sıfatlar konusuyla yakından ilişkilendirilebilir.

2.10. Te'vîlâtü'l-Kur'ân'a Göre İlâhî Zât

Burada el-Kâşânî'nin "İlâhî Zât" bahsiyle alakalı olarak mezkûr tefsirinde yer verdiği âyet ve yorumları incelenecektir.

El-Kâşânî, ilâhî zât konusu ile doğrudan ilişkili olduğu düşünülen, *وَاللَّهُ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَثَمَّ وَجْهَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ* "Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır. Şüphesiz Allah (ın rahmeti ve nimeti) geniştir, O her şeyi bilendir." ⁸⁵ âyetini iki şekilde tefsir etmiştir. Tefsir ederken iki mânada da te'vîl yöntemini kullanmıştır. O, âyette geçen 'doğu' ve 'batı' ifadelerini ilk olarak Hristiyanlar ve Yahudiler açısından yorumlamıştır. Doğu, Hristiyanların cenneti ve hakikatte bâtını, onların kiblesi olan nûr ve zuhûr/meydana çıkma/ortaya çıkma âlemidir. Batı ise Yahudilerin cenneti ve hakikatte zâhiri, onların kiblesi olan karanlık ve gizlilik âlemi olarak yorumlanmıştır. El-Kâşânî, âyetin ilgili kısmı olan 'Allah'ın yüzü' ifadesini 'Allah'ın zâtı' olarak yorumlamıştır. ⁸⁶ El-Kâşânî'nin âyeti ikinci mânâ olarak yorumlaması İlâhî İsimler ve Sıfatlar bahsinde ele alınmıştır.

İlâhî zât bahsiyle ilişkilendirilen bir başka âyet *وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ* "Allah ile birlikte başka bir tanrıya yalvarma! O'ndan başka tanrı yoktur. O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz." ⁸⁷ âyetidir. Bu âyetin yorumlarına bakıldığında görülmüştür ki, bu açıklama ve yorumlar zât konusunun anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. O, âyetle alakalı olarak ilkin "Hû'dan başka mevcûd bulunmadığından bahsedildiğine değinmiştir. ⁸⁸ Bu "mevcûd" lafzı ve "Hû'dan başka mevcûd yoktur." ifadesi genel olarak tasavvufta özel olarak da vahdet-i vücûd düşüncesini benimseyen, buna inanan İbnü'l-Arabî ekolü savunucuları için önemli bir kaide/kural niteliğindedir. El-Kâşânî'ye göre âyetin ilk kısmında Yüce Allah ile birlikte başkasının, insanın kendisine yahut da bir başkasına davet etmemesi lüzumundan bahsedilmiştir. Akabinde Yüce Allah'tan başka her şeyin mahvolucu oluşu ifade edilmiştir. Çünkü Yüce Allah'tan başka mevcûd/var olan bulunmamaktadır. ⁸⁹ El-Kâşânî'nin, burada fazla açıklamaya girmedeği görülmüştür. Fakat vahdet-i vücûdun temel savunusu olan "Lâ mevcûde illâ hû" kaidesini benimsediği ve savunduğu açıkça anlaşılmaktadır. Benzer şekilde onun âyetin son kısmında yer alan hüküm konusundaki yorumu dikkate değerdir ve mesele konusunda fikir vermesi açısından önemlidir. Yüce Allah'ın kendisi dışında görünen şeylerin üzerindeki hükmü kahrı sebebiyle, mutlak zâtındır. O'na dönüş ise ancak fenâ/O'nun zâtında yok olma ile gerçekleşecektir. ⁹⁰ Buradan anlaşılmaktadır ki el-Kâşânî, mâsivâyı kahrı sebebiyle hükmü zât-ı Hakk'a bağlamış ve Yüce Allah'a dönüş durumunu fenâ mertebesi ile ilişkilendirmiştir.

Benzer şekilde el-Kâşânî'nin *وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ* "O, göklerde ve yerde tek Allah'tır. Gizlinizi, açığınızı bilir. (Hayır ve şerden) ne kazanacağınızı da

⁸² el-Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşânîyye*, 2/203.

⁸³ el-Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşânîyye*, 2/329.

⁸⁴ el-Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşânîyye*, 3/46.

⁸⁵ *Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâlî*, el-Bakara 2/115.

⁸⁶ el-Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşânîyye*, 1/50.

⁸⁷ *Kur'ân Yolu*, el-Kasas 28/88.

⁸⁸ el-Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşânîyye*, 2/381.

⁸⁹ el-Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşânîyye*, 2/381.

⁹⁰ el-Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşânîyye*, 2/381.

bilir.”⁹¹ âyetini tefsir sadedinde yaptığı açıklaması onun vahdet-i vücūd konusundaki düşüncesi hakkında bir fikir vermesi açısından önem arz etmektedir. Âyet ve yorumu ilâhî zât konusu ile ilişkilendirilebilir. Özellikle âyetin ilk kısmını yorumlarken vahdet düşüncesinden izler taşıdığı bariz görülmektedir. Ona göre, mutlak olan zât Allah, gökler ve yerde bütün eşya ve var olan şeyler sûretinde açığa çıkmıştır. O’nun ulûhiyyeti, en yüce ve en aşağı âleme nispet edilme noktasında eşittir.⁹²

El-Kāshānî, “gayb âlemi”ni *ruhlar âlemi*, “şehâdet âlemi”ni de *görünen varlıklar âlemi* olarak açıklamıştır. Bu noktada her iki âlemde de Allah’ın insanların gizlilik ve açıklık vasıflarını bildiğini ifade etmiştir. Ona göre, gayb ve şehâdet âleminde kazanılan bütün ilimler, bütün inanç konuları, bütün hareket mekanizması ve sekînet halinde işlerin geçerliliği ve hatası, iyiliği ve kötülüğü Allah tarafından bilinmektedir. Bununla birlikte kişilerin iyi veya kötü ameller ile elde ettikleri karşılıklar kendilerine verilecektir.⁹³

2.11. İhlâs Sûresi

İhlâs sûresinin bütünüyle Yüce Allah’ı anlatması sebebiyle vahdet-i vücûda delil olarak kullanılan bir sûre olduğu malumdur. Bu yüzden bu sûre ile ilgili yapılan araştırma için müstakil bir başlık kullanılması uygun bulunmuştur. El-Kāshānî’nin bu sûreyi tefsiri ve te’vîli incelendiğinde Allah’ın isimleri, sıfatları ve zâtı ile ilgili önemli açıklama ve tespitlerine şahit olunmuştur.

El-Kāshānî, İhlâs sûresinin ilk âyeti olan *قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ* “De ki: O Allah’tır, bir tektir.”⁹⁴ âyetini açıklamaya “Hû” lafzından başlamıştır. Burada Hû’dan bedel Allah’tır ve Allah “ehad” yani birdir. “De ki” ifadesi, ayn-ı cem’den⁹⁵ (cem’in⁹⁶ üç mertebelerinden biri) tafsîl/farklılık mazharı/tecellîsi/mertebesi üzerine bir emirdir.⁹⁷ El-Kāshānî, “Hû”yu Allah’tan başkasının bilmediği/bilemediği (sırf/katkısız) ehad/bir ile ilgili hakikatler olarak açıklamıştır. Bu da esas itibarıyla herhangi bir sıfat değerlendirmesi olmadan zât olması özelliğiyle Hû’nun zâtı anlamına gelmektedir. O, “Allah” isminin bütün sıfatları içinde bulundurduğu zât ismi olduğunu belirtmiştir. Yukarıda ifadelendirildiği gibi burada “Allah” ismi Hû’dan bedel kılınmıştır. Bu bedel, ilâh ile ilgili sıfatın, zâtın üstüne zâit olmayarak, belki zâtın aynı/kendisi olduğuna işaret eder. El-Kāshānî, bu noktada sıfat ile zâtın arasında sadece ve sadece aklî anlamda bir fark bulunduğu kanaatini belirtmiştir. Bu sebeple söz konusu sûreye “İhlâs” sûresi denilmiştir. Çünkü ihlâs, ehad/bir ile ilgili gerçeği, çokluk, şüphe ve kusurundan kurtarmak anlamına gelmektedir.⁹⁸ El-Kāshānî, mezkûr tefsir pasajını meselenin özeti niteliğinde değerlendirilebilecek, Hz. Ali’ye nispet edilen bir sözle kapatmıştır: “*Hakk’a kemâli ihlâs, ondan sıfatı nefyetmektir.*”⁹⁹ Burada temas edilmesinde fayda olan bir mesele vardır. Yüzyıllardır kelâm, tasavvuf ve benzer nitelikte ilimlerle uğraşan ilim adamlarının arasında süregelen bir tartışma mevcuttur. O da, “Allah’ın sıfatları zâtının aynı mıdır, yoksa bu sıfatlar kendinden gayrı mıdır?” sorusudur. El-Kāshānî’nin bu soruya verdiği cevap, mezkûr pasajın tefsir ve te’vîlinden anlaşılmaktadır ve fakat aynı zamanda bunu kendisi de

⁹¹ Kur’ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli, el-En’am 6/3.

⁹² el-Kāshānî, *Te’vîlât-ı Kāshāniyye*, 1/210-211.

⁹³ el-Kāshānî, *Te’vîlât-ı Kāshāniyye*, 1/210-211.

⁹⁴ *Cantav*, el-İhlâs 112/1.

⁹⁵ *Cem’u’l-ayn (aynû’l-cem’)*: Kulun Hakk’ın zâtında fânî olarak iki ayrı vücut görmekten kurtulmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Kamil Yılmaz, “Cem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/278-279.

⁹⁶ *Cem’*: Sâlikin her şeyi Allah’tan bilerek halkı yok, Hâlikî var görmesi hali anlamına gelen tasavvuf terimi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz, “Cem” 7/278-279.

⁹⁷ el-Kāshānî, *Te’vîlât-ı Kāshāniyye*, 3/291.

⁹⁸ el-Kāshānî, *Te’vîlât-ı Kāshāniyye*, 3/291.

⁹⁹ Hakk’a ihlâs olan olgunluk, O’ndan sıfatları uzaklaştırmaktır.

ifade etmiştir.¹⁰⁰ Ona göre Allah'ın sıfatları zâtın aynı/aynısı/kendisi olmadığı gibi O'ndan gayrı da değildir. Yani Allah'ın sıfatları ne aynıdır ne de gayrı.

Ehad/tek lafzına gelince, el-Kâşânî mezkûr ibareyi isim cümlesi olarak değerlendirmiş ve mübtedâ'ya haber yapmıştır. O, Ehad ile Arapça'da sayı olarak "bir" anlamına gelen "vâhid" arasında fark bulunduğunu belirtmiş; bu farkı açıklarken de âyette Yüce Allah'ın "Allah" lafzını "Hû" lafzından bedel kılarak "Vâhidiyet" yerine "Ehadiyet"i tercih etmesini anlatmaya çalışmıştır. "Ehad" kendisinde çokluk anlamı taşımaksızın yalnızca zâtı ifade etmektedir. Vâhid ise, sıfatların çokluğu değeriyle beraber zât anlamını taşımaktadır. Bu da O'nun yüce isimlerindendir. El-Kâşânî bu noktada ismin, sıfat ile birlikte zât olduğunu belirtmiştir. Bundan dolayı âyette, "kesret/çokluk" hakikatte bir anlam ifade etmemiş olup, ehadiyyet bilincini iptal etmediği gibi vahdeti de etkilememiştir. El-Kâşânî, bunu denizdeki katrelerin kuruntusu benzetmesiyle açıklamıştır. Şöyle ki, bu benzetme yoluyla Yüce Allah'ın vâhidiyetinin/birliğinin hakikat itibariyle ve aynıyle/tamamen Yüce Allah'ın ehadiyyetini/tekliğini ifade ettiğini belirtmiştir. Ancak Yüce Allah'ın kendisinde bulunan hakikati tabir etmek için "Hû" lafzını kullanmış olabileceğini; sıfatın hakikatte zâtın vahdetinin aynı/kendisi olduğuna delâletini anlatmak için de bütün yüce sıfatları kendisinde toplayan zât anlamı taşıyan "Allah" lafzını kullanmış olabileceğini belirtmiştir. Sonuç itibariyle el-Kâşânî, Yüce Allah'ın, konu hakkındaki hakikatin özünü ifade etmek için "ehadiyyet" tabirini kullandığını serdetmiştir.¹⁰¹

El-Kâşânî, *اللَّهُ الصَّمَدُ* "Allah Samed'tir."¹⁰² âyetini zâtın yüce "vâhidiyet"te isimlerin değeri sebebiyle bütün eşyaya mutlak dayanak olduğu şeklinde anlamıştır. Çünkü her mümkün olan şey, zâta muhtaç ve mecbûr olup, O'nunla mevcûd olmaktadır. Bu sebepten âyet-i celîlede *وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ* "Zira Allah zengindir, siz ise miskinsiniz."¹⁰³ buyrulmuştur. El-Kâşânî, Muhammed sûresindeki bu âyetten yola çıkarak Allah'ın zâtını her şeyin kendisine muhtaç bulunduğu mutlak zengindir, şeklinde açıklamıştır. El-Kâşânî'nin buradaki zât telakkisine ve bunu *es-Samed* isminin anlamıyla ilişkilendirmesine temas etmek önem arz etmektedir.¹⁰⁴

İhlâs sûresi 112/3. âyetin el-Kâşânî tarafından yapılan tefsir ve te'vîline bakıldığında, bir önceki âyetle beraber yorumlandığı görülmüştür. Şöyle ki, ona göre bir şeyin aslı için gerekli imkân/olabilirlik, varlığı/vücûdu gerektirmemektedir. Bundan dolayı mâsivânın/Allah'ın dışında görünenlerin hiçbiri kendi nefis ve benlikleriyle var olmayıp, her biri ancak Hakk'ın vücûduyla/varlığıyla mevcûd olmuşlardır. Varlıkta hiçbir şey Hakk'a benzememekte olup, O'nunla aynı cinsten de olamamaktadır. Bunun için âyette *لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ* "Allah baba değildir, oğlu yoktur, oğul da değildir, babası yoktur, varlığından eksilmemiştir, varlığında artış da olmamıştır."¹⁰⁵ buyrulmuştur. El-Kâşânî meseleyi yukarıda ifade edildiği üzere vahdet-i vücûdla ilişkilendirmiştir. Yüce Allah, baba değildir; çünkü O'ndan çıkan vücûd/varlık O'na bitişik değildir. Bu, belki O'nun varlığıyla varlık bulmak ve mevcûdun kendi benliğinden kaynaklanmadığı şeklinde anlaşılabilir. Yüce Allah'ın oğul da olmadığı ifade buyrulan âyete gelince, el-Kâşânî, bunu Yüce Allah'ın mutlak olarak *es-Samed* yani kimseye ihtiyacı olmayıp, her şeyin kendisine muhtaç oluşuna bağlamıştır. Bu isim dolayısı ile varlık da/vücûd da hiçbir şeye muhtaç olmamıştır. Bununla birlikte "ehadiyyet"te kesret bulunması yahut bunun parçalara ayrılması dahî mümkün değildir. Mutlak varlığın dışında görünenler salt yokluktan başka bir şey değildir. Bunlar, zât ile birleşmiş olanın dışındakine bitişmesi mümkün olmadığından bir sonraki âyette, *وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ* "O'nun hiçbir dengi

¹⁰⁰ el-Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşânîyye*, 3/291.

¹⁰¹ el-Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşânîyye*, 3/291.

¹⁰² *Kur'ân Yolu*, el-İhlâs 112/2.

¹⁰³ *Kur'ân Yolu*, Muhammed 47/38.

¹⁰⁴ el-Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşânîyye*, 3/291.

¹⁰⁵ *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru Tefsiri Meal*. çev. Ahmet Tekin. İstanbul: Kelâm Yayınları, 2016, el-İhlâs 112/3.

yoktur.”¹⁰⁶ buyrulmuştur. Hiç kimse O’na denk ve benzer olamadığı gibi beraber de olamamıştır. Çünkü mutlak yokluk/mutlak anlamda yok olan şey sırf vücûdla birlikte olamaz. El-Kāshānî, bu sebepten ötürü sûreye “asıl/esas” sûresi de denildiğini belirtmiştir. Onun bu noktadaki tespiti, vahdet prensibine katkı sağlayacağı düşüncesinden önem arz etmektedir. Nitekim O, özellikle bu âyetten hareketle dînin ve belki vücûdun esasının *tevhîd* üzere olduğu kanaatindeydi. Görüşünü desteklemek üzere Enes b. Mâlik’ten (r.a.) gelen şu rivâyeti de delil olarak kullanmıştır: “*Yedi kat gökler, yedi kat yerler ‘Kul huvallahu ehad’ üzerine kurulmuştur.*” El-Kāshānî bu hadîsi yerlerin ve göklerin aslı/esası ve temelini “*Kul huvallahu ehad/ De ki: O Allah tektir.*” olduğu şeklinde açıklamıştır. Bu ise Samedîyyetin yani Samed özelliğinin mânasıdır.¹⁰⁷

Sonuç

Çalışmamızda ulaşılan tespit ve sonuçlara gelindiği takdirde;

- El-Kāshānî’nin mezkûr tefsirinde otuz kadar âyetin el-Kāshānî tarafından vahdet-i vücûd ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilendirildiği tespit edilmiştir.
- Konu ile ilgili tespit edilen âyetlerin sayı bakımından Bakara ve İsrâ sûrelerinde diğerlerinden fazla olduğu görülmüştür.
- El-Kāshānî’nin mezkûr âyetleri vahdet-i vücûdun temel meseleleri arasından şu bahsilerle ilişkilendirdiği görülmüştür: Varlık Nazariyesi, Tevhîd ve Mertebeleri, İlâhî İsimler ve Sıfatlar, İlâhî Zât, Yaratma, Fenâ ve Kurbiyet bahisleri.
- Âyetlerin belli bir oranının “İlâhî İsim ve Sıfatlar” bahsi ile ilgili olduğu tespit edilmiştir.
- İhlâs sûresi tüm âyetleriyle *tevhîd*i anlatan tek sûredir ve bu sebeple çalışmada vahdet-i vücûdun temel meseleleri altında değil de müstakil olarak işlenmiştir.
- El-Kāshānî’nin vahdet-i vücûdla ilgili tespit edilen âyetlerde eserin adının hakkını verircesine te’vîl yöntemini kullandığı ve âyetlerin daha çok bâtinî mânalarına eğildiği tespit edilmiştir.
- El-Kāshānî, tevhîd ehli kimselerden olabilmenin kemâl sıfatına sahip olmak yani olgunluğa erişmek ile doğru orantılı olduğunu düşünmektedir. Ona göre bu seviye Hakk’ı hamd ile tesbîh edebilmekle gerçekleşmektedir.
- El-Kāshānî’ye göre gerçek Müslümanın Yüce Allah ile olan ilişkisini/irtibatını fenâ mertebesinde yürütmesi gerekmektedir. Benzer şekilde Yüce Allah’a dönüş de ancak fenâ/O’nun zâtında yok olma ile gerçekleşecektir.
- Ona göre ruhlar âlemindeki her şey bütünüyle, Allah’ın görünürde bulunmayan şeyleri ve sıfatları, saklı bulunan perdeleridir. Cisimler âlemindekiler ise bütünüyle Allah’ın görünürde bulunan isimleri ve işleridir.
- El-Kāshānî, bir insanın yüce Allah’ın herhangi bir ismine ihtiyaç duyduğunda o isimle dua etmesini tavsiye etmektedir. Çünkü insan fakirlik çektiği o isimle dua ettiği zaman o sıfatın eseri ve varlık üzerindeki etkisi görülmektedir. Böylece o isim varlıkta bir kabiliyet oluşturmaktadır.
- El-Kāshānî, namaz esnasında hepten kısık sesle okunmasını doğru bulmamıştır. Çünkü böyle olduğu takdirde, henüz ‘bekâ makamı’na yükselmeden, ‘fenâ makamı’nda yok olmak sûretiyle mahviyetin haber verildiğini belirtmiş ki bunu da doğru bulmamıştır. Bunun yanısıra tek bir kişinin dahî bu durumdaki kişiye ittibâ etmemesini tavsiye etmiştir.
- O, göklerde ve yerdeki en yüce örnekleri, varlıktaki ferdâniyet/teklikle ve zâtla vahdet/birlik ile ilgili sıfatlar olarak yorumlamıştır. Yani, varlığın tekliği ve zât ile

¹⁰⁶ Kur’ân Yolu, el-İhlâs 112/4.

¹⁰⁷ el-Kāshānî, *Te’vîlât-ı Kāshāniyye*, 3/92.

birlik konusu ile ilgili bütün sıfatlar Yüce Allah'a aittir. O'na göre yüce örneğin/en yüce sıfatın manası, "Lâ ilâhe illâ hû/Hû'dan başka ilâh yoktur." sözüdür.

- Ona göre, mutlak olan zât Allah, gökler ve yerde bütün eşya ve var olan şeyler sûretinde açığa çıkmıştır. O'nun ulûhiyeti, en yüce ve en aşağı âleme nispet edilme noktasında eşittir.
- El-Kâşânî, konu ile ilgili olarak genel itibariyle şu kanaattedir: Hak'tan başka varlık yoktur, varlık olarak sadece O vardır.
- Çalışmanın başlıklandırılmasında el-Kâşânî'nin âyet yorumları büyük oranda belirleyici olmuştur.

Kaynakça

- Alkış, Abdurrahim. *Abdürrezzâk Kâşânî ve 'Şerhu Fusûsi'l-Hikem' Adlı Eserinin Tahkîk ve Tahlîli*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2008.
- Demirci, Mehmet. "Tevhîdden Vahdet-i Vücûda". *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, 1/23-32. 1982.
- Ergül, Necmettin. *Kâşânî ve 'Hakâiku't-Te'vîl fi Dekâiki't-Tenzîl' Adlı Eserinin I. Cildinin (Fatîha-En'am) Tahkîk ve Tahrîci*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Hakk'ın Dâveti Kur'an-ı Kerim Meâli ve Tefsiri*. çev. Ömer Çelik. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- Kâşânî, Abdürrezzâk b. Ebî'l-Ganâim b. Ahmed. *Tasavvuf Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Mantık Yayınları, 2015.
- Kâşânî, Abdürrezzâk b. Ebî'l-Ganâim b. Ahmed. *Te'vîlât-ı Kâşânîyye*. çev. Ali Rıza Doksanyedi. Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1988.
- Kâtip Çelebi. *Keşfü'z-zunûn an esâmiyi'l-kütüp ve'l-fünûn*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1.Basım, 1993.
- Kaya, Mehmet. *Kemâlüddin Abdürrezzâk Kâşânî ve Tefsîri Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlîl ve Tanıtımı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Kur'ân Yolu Türkçe Meal Tefsir*. çev. Hayreddin Karaman – Mustafa Çağrı – İbrahim Kâfi Dönmez – Sadrettin Gümüş. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem - Yavuz, Yusuf Şevki. "Mehdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/369-374. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli*. çev. Hayreddin Karaman – Ali Özek – İbrahim Kâfi Dönmez – Mustafa Çağrı – Sadreddin Gümüş – Ali Turgut. Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*. çev. Hasan Basri Çantay. İstanbul: Risale Yayınları, 2005.
- Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru Tefsîrî Meal*. çev. Ahmet Tekin. İstanbul: Kelâm Yayınları, 2016.
- Uludağ, Süleyman. "Kâşânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/5-6. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Levh-i Mahfûz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/151. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yılmaz, Hasan Kamil. "Cem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/278-279. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.